

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr. Andy'ego Christiana Körbera

Polskie i niemieckie przekazy medialne dotyczące postępowania związków religijnych wobec pandemii COVID-19. Charakterystyka, uwarunkowania, konsekwencje społeczne
napisanej pod kierunkiem dr hab. Marka Czyżewskiego, prof. UŁ.

Niniejsza recenzja została sporządzona na zlecenie Komisji Uniwersytetu Łódzkiego do spraw stopni naukowych w dyscyplinie nauki socjologiczne i powołania na recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora nauk socjologicznych p. mgr Andy'emu Christianowi Körberowi.

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2023 r. poz. 742) rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie (...) oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej” (art. 187 ust. 1); „Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (...)” (art. 187 ust. 2); „Rozprawę doktorską może stanowić praca pisemna, w tym monografia naukowa, zbiór opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych (...)” (art. 187 ust. 3).

Ocena doboru tematu pracy i problematyki badawczej

Problematyka podjęta w rozprawie doktorskiej z pewnością jest oryginalna. Obejmuje zarówno znaczenie środków masowego przekazu w zmediatyzowanym społeczeństwie, jak i proces nadawania znaczeń, wytwarzania opinii społecznej w sytuacji kryzysu społecznego, której przypadkiem jest pandemia Covid-19. Temat ten w obszarze socjologii religii uznać należy za aktualny i istotny.

Projekt badawczy przeprowadzony przez Autora polega na porównawczej analizie dyskursu medialnego na temat religii, religijności i funkcjonowania instytucji religijnych podczas pandemii Covid-19 w dwóch krajach - w Polsce i w Niemczech.

Mgr Andy Körber postawił sobie za cel rekonstrukcję „schematów interpretacyjnych (tzw. ram) zawartych w tekstach medialnych na tematy dotyczące w szerokim sensie religii, religijności lub związków wyznaniowych (s. 5). Doktorant wskazuje na poznawczą wartość takiej analizy dla dwóch dyscyplin naukowych - socjologii religii i badań nad komunikacją społeczną (s. 7). Istniejące w literaturze polskiej i międzynarodowej prace naukowe dotyczące tej tematyki nie są liczne, badania Doktoranta stanowią zatem krok w kierunku wypełnienia luki badawczej.

Mgr Körber deklaruje ponadto, że przeprowadzone badanie pomaga opisać wzajemne relacje między dyskursami medialnymi na temat religii i związków wyznaniowych a przemianami, którym podlega religia (s. 8).

Należy także zgodzić się z Autorem, że podjęcie takiej analizy znajduje uzasadnienie w fakcie, że religia jest tematem szeroko dyskutowanym w przekazach medialnych, a przy tym tematyka ta pokazywana jest w pełen sprzeczności sposób - z jednej strony poprzez procesy sekularyzacji życia publicznego i liczne apostazje, z drugiej - przez masowe wydarzenia religijne czy konflikty na tle religijnym.

Jeśli chodzi o badania naukowe, to temat komunikacji społecznej wspólnot religijnych jest rzadko podejmowany. Uzasadnieniem dla przeprowadzenia analizy porównawczej między Polską a Niemcami są odmienne krajobrazy religijne tych sąsiadujących ze sobą krajów - zsekularyzowanych Niemiec i religijnej w większym stopniu Polski.

Analizy mgra Körbera mieszczą się w temacie pracy, choć lektura tekstu nasuwa wniosek, że - jak na możliwości jednego badacza - problematyka ta jest bardzo rozległa. Zakreślony tytułem obszar badawczy, tj. „charakterystyka, uwarunkowanie, konsekwencje społeczne” sugeruje badanie wielu różnorodnych kwestii. Podobnie nieprecyzyjny jest użyty w konceptualizacji tematu termin „charakterystyka”, który może odnosić się zarówno do tematów stanowiących przedmiot dyskursu, jak i sposobów używania języka (narracji, słownictwa, struktur gramatycznych, retoryki) i praktyk społecznych.

Struktura pracy i ocena merytoryczna

Przedłożona do recenzji praca jest monografią naukową, liczy 389 stron i składa się z pięciu rozdziałów wraz ze wstępem, podsumowaniem oraz bibliografią. Uwzględnione w pracy pozycje bibliograficzne są prawidłowo dobrane, adekwatne pod względem tematycznym i aktualne.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, krótkiego wstępu (s. 5-10) i podsumowania. W rozdziale pierwszym (s. 11-71) Autor omawia główne perspektywy teoretyczne współczesnej socjologii religii (koncepcja sekularyzacji, rynkowa teoria religii oraz paradygmat indywidualizacji), podejścia do definiowania religii (substancjalne i funkcjonalne), pojęcia - religijności, duchowości, desekularyzacji, postsekularności, a także podejmuje kwestię przyszłości religii w świecie globalizacji i dominacji globalnej popkultury oraz obrony lokalnych kultur przed jej wpływami. Rozdział ten zawiera odniesienia do wszystkich kluczowych tematów socjologii religii - tak współczesnych, jak klasycznych (od Maxa Webera i Emila Durkheima do Steve'a Bruce'a i Roberto Ciprianiego).

W rozdziale drugim (s. 72-105) Autor podejmuje drugi z wątków teoretycznych, na których opiera się przeprowadzone badanie - komunikacji publicznej i medialnej, „sposobu funkcjonowania i transformacji technologii medialnych” (s. 72), od powstania mediów do nowych nowych mediów i platformizacji sfery publicznej. Rozważania te są wstępem do analizy relacji między mediami (działającymi według Autora w modelu demokratycznego korporacjonizmu w Niemczech i w modelu spolaryzowanego pluralizmu w Polsce) a religią.

W rozdziale trzecim (s. 106-145) przedstawiono szczegółowo metodologię badania i jej uzasadnienie. Autor wybrał analizę ramowania z wykorzystaniem metody jakościowej (teorii ugruntowanej) wzbogaconej o elementy ilościowe, ponieważ zakłada, że „w obrębie tej rozprawy za pomocą metod statystycznych możliwe będzie ustalenie i udowodnienie obecności trendów i cech w przekazach medialnych poświęconych postępowaniu wspólnot religijnych w trakcie pandemii Covid-19” (s. 135-136). Publiczny dyskurs traktuje mgr Körber jako „współzawodnictwo różnych aktorów o dominującą ramę” (s. 132). Proces ramowania analizowany jest poprzez częstotliwość „występowania uogólnionych właściwości tekstów medialnych wraz z danym schematem interpretacyjnym” (s. 9). Efektem ma być rekonstrukcja całokształtu schematów interpretacyjnych występujących w mediach Polski i Niemiec (krajobrazów ramowych), na które składają się metaramy - „nadrzędne schematy interpretacyjne”, zbiory schematów interpretacyjnych (ram) podobnych do siebie pod względem środków wykorzystywanych w argumentacji. Doktorant koncentruje się na analizie elementów ramowych odnoszących się do treści tekstów medialnych (s. 132-133).

W rozdziale czwartym (s. 146-305) Doktorant prezentuje wyniki badań: analizę 590 artykułów prasowych - 422 pochodzących z prasy polskiej i 168 opublikowanych w prasie niemieckiej w

okresie od 1 października 2020 roku do 30 września 2021 roku. Liczba artykułów polskich i niemieckich poddanych analizie odzwierciedla liczbę tekstów na temat religii publikowanych w prasie polskiej i niemieckiej.

Wszystkie 590 tekstów przyporządkowano do trzech metaram - jednej umiarkowanej i dwóch tendencyjnych. Dla lewej metaramy typowe jest krytyczne podejście do religii i Kościoła Rzymskokatolickiego, prawą metaramę charakteryzuje nastawienie przeciwne, a metaramę środkową - postawa neutralna. Obszerna analiza kończy się porównaniem metaram występujących w mediach polskich i niemieckich. Ponadto w rozdziale tym Autor podjął próbę zastosowania wypracowanych kategorii analitycznych do analizy innych danych - 25 artykułów prasowych na temat wizyt duszpasterskich, które zostały opublikowane online później - w okresie od 30 października 2022 roku do 17 stycznia 2023 roku przez polską i niemiecką prasę.

W rozdziale piątym (s. 304-353) Autor przedstawia stan badań nad wybranymi wymiarami religijności polskiego i niemieckiego społeczeństwa, a także podejściem do religii i instytucji religijnych. Jedną z przytaczanych analiz ma charakter porównawczy. Mgr Körber koncentruje się na omówieniu badań dotyczących „religijności podczas pandemii w Polsce i w Niemczech oraz związku przekonań religijnych z poglądami na temat systemu medialnego i jego poszczególnych części (s. 305)” oraz na zagadnieniu „aktualnych przemian zachowań religijnych. Autor zaznacza, że poddane analizie teksty nie „koncentrowały się ściśle na roli pandemii, choć większość omawianych badań uwzględniała czynnik COVID-19” (tamże).

Podsumowanie (s. 354-363) zostało skonstruowane jako powtórzenie wniosków końcowych kolejnych rozdziałów.

Struktura rozprawy budzi zastrzeżenia. Uwzględnienie rozdziału, w którym Autor referuje badania powiązane z tematem (Rozdział V) ma uzasadnienie, jednak stan badań zazwyczaj przedstawiamy jest w początkowej części pracy, co pomaga czytelnikowi zrozumieć kontekst prowadzonej analizy, a nie - jak to zrobił Autor - bezpośrednio przed końcowymi wnioskami.

Rozdział IV liczy 159 stron, czyli tyle ile niewielka monografia. Został on pomyślany jako sprawozdanie z prowadzonej analizy. Moim zdaniem korzystniejsze byłoby problemowe ustrukturalizowanie tekstu, czyli omawianie poszczególnych wyłaniających się tematów w ten sposób, aby składały się na spójną opowieść o badanym świecie. W obecnej wersji jest trudny w lekturze, nie posiada wyrazistej linii narracji. Brakuje interpretacji lub giną one przytłoczone morzem danych. Dlatego należałoby się zastanowić, czy tabel z danymi nie umieścić w aneksie, w treści rozdziału pozostawiając autorskie interpretacje Doktoranta.

W rozprawie brakuje rozdziału, który byłby analizą tytułowych „uwarunkowań”, co w przypadku pracy porównawczej byłoby ciekawe i potrzebne. Pojawiają się wprawdzie informacje odnoszące się do polskiego i niemieckiego kontekstu, ale są one fragmentaryczne i rozrzucone w różnych miejscach. W rozdziale poświęconym uwarunkowaniom należało omówić wszystkie te konteksty, które decydują o możliwościach i ograniczeniach religii w danym społeczeństwie.

Dla zrozumienia pandemicznej rzeczywistości religii mogłyby być ważne informacje o sytuacji wyznaniowej. Polska jest nadal krajem jednolitym wyznaniowo, podczas gdy w Niemczech ok. 6% społeczeństwa stanowią muzułmanie. Można zadać pytanie, czy sekularyzacja w równym stopniu dotyczy całej sfery i przestrzeni publicznej, czy dotyka przede wszystkim religii i instytucji chrześcijańskich? Zwłaszcza że - jak zwraca uwagę mgr Körber - można mieć wątpliwości, czy „teza sekularyzacyjna jest w oryginalnej bądź zmodyfikowanej wersji nadal trafna i czy nie pomyłono, jak twierdził Peter L. Berger, sekularyzacji z pluralizacją” (s. 33).

Interesującym kontekstem funkcjonowania religii są uwarunkowania kulturowe, na przykład tradycje, socjalizacja (w jaki sposób dokonuje się socjalizacja religijna w Polsce i w Niemczech, czy oddziaływania różnych instytucji - rodziny, szkoły, instytucji religijnych są spójne), homogeniczność lub heterogeniczność społeczeństwa i kultury, obowiązujące prawo.

Być może obiecujące byłoby zadanie pytania o to, czy jakieś uwarunkowania zawarte w historii/pamięci społecznej, zwłaszcza XX-wiecznej mają znaczenie dla współczesnej religii.

Doktorant uznaje za zaletę analizy ramowania fakt, że „umożliwia ona umiejscowienie tytułu prasowego w polu stanowisk politycznych” (s. 271). Można więc sądzić, że z tego powodu dobrano do analizy internetowe wersje tytułów prasowych oraz serwisy informacyjne (np. TVP Info), które odgrywają rolę w rywalizacji politycznej w ten sposób, że zajmują stanowisko określonych partii. Wypada żałować, że Autor nie uwzględnił w analizie nowych nowych mediów, o których pisze w rozdziale teoretycznym.

Praca została pomyślana jako interdyscyplinarna, czego konsekwencją jest omawianie dwóch perspektyw teoretycznych, kosztem skrótowego potraktowania problemu uwarunkowań i konsekwencji. Jednak zastosowanie metodologii teorii ugruntowanej zapewnia badaczowi dużą elastyczność. W przypadku analizy uwarunkowań oznaczałoby to wybór spośród bardzo wielu możliwości tych kwestii, które wynikały z danymi, czyli były rzeczywiście istotne dla badanej rzeczywistości. W rozprawie te możliwości teorii ugruntowanej nie zostały w pełni wykorzystane.

Brak zakotwiczenia w naukowych analizach kontekstu politycznego powoduje zagrożenie zastępowania dyskusji racjonalnej retoryczną. Przykładem jest poniższy fragment analizy dyskursu przez mgr. Körbera:

„Ten fakt ukazuje typowe dla dyskursu pandemiosceptycznego i antyszczepionkowego przekonanie, że środki podjęte, by ochronić ludzi przed infekcją, są w rzeczywistości celowym, podjętym w złej intencji działaniem zmierzającym do ograniczenia swobód obywatelskich. Przedstawiony przykład zawiera w oczywisty sposób fałszywą insynuację, iż działania te są bardziej drastyczne i tym samym gorsze niż te, których dopuścili się w przeszłości totalitarne reżimy. Porównanie to jest niebezpieczne także dlatego, że przeciwnicy liberalnej demokracji, zwłaszcza po rozpoczęciu wojny w Ukrainie, a także rosyjska lub prorosyjska propaganda, używają podobnych argumentów i porównań, by wzbudzać pogardę wobec zachodnich demokracji, zwalczać je i zdobywać zwolenników, do których te narracje, szczególnie po przykrych doświadczeniach lockdownów, często chociaż w pewnym stopniu przemawiają” (s. 290).

Zacytowałam powyższy fragment, ponieważ pokazuje niespójność tego, jak Doktorant chciałaby prowadzić pracę badawczą (deklarowane dążenie do unikania subiektywizmu w pracy analitycznej), a tendencją do interpretacji nieugruntowanych w danych. Praca teoretyczna i zdobywanie danych niczemu nie służy, skoro przekonania badanych można skwitować jako „w oczywisty sposób fałszywe insynuacje”, „niebezpieczne porównania” używane przez rosyjską propagandę. Tego typu „analiza” w pracy doktorskiej prowokuje do zadania pytania, jaką rolę - według Doktoranta - odgrywa socjolog? Dziedzictwo socjologii wskazuje, że zadaniem badacza jest poszukiwanie odpowiedzi na pytania w rodzaju: „Co robią ludzie?”, „Jak o sobie myślą?”, „Jak myślą o świecie?”, „Dlaczego tak myślą?”, za Wilfredo Pareto moglibyśmy się zastanawiać „Dlaczego sofizmat przekonuje?”. Cytowana wypowiedź Doktoranta ma charakter polemiczny, przywodzi na myśl dyskurs mediów głównego nurtu czasu pandemii, którego celem było powstrzymanie adwersarzy od wyrażania poglądów, ich eliminacja z debaty zamiast wymiany argumentów (np. pandemiczne losy sygnatariuszy Great Barrington Declaration). Gdyby Autor zadał sobie trud zapoznania się z kontekstem prawnym, mógłby odkryć, że sprawa ograniczeń praw obywatelskich w czasie pandemii Covid-19 nie jest bynajmniej oczywista (wyroki sądów odrzucających kary za niestosowanie się do ograniczeń forsowanych przez rząd, interwencje RPO). Można powiedzieć, że przytoczona wyżej interpretacja Doktoranta jest przykładem stubylczenia, czyli utożsamienia się badacza ze światem społecznym, który bada (tu: jedną ze stron dyskursu medialnego). Jednak socjolog ma do dyspozycji narzędzia, które pomagają uniknąć tego zagrożenia, a są to: metodologia, teorie i postawa epistemologiczna zawarta w pytaniu „Skąd

wiemy, że wiemy?”. Nasuwa to ogólniejszą refleksję dydaktyczną, że być może w kształceniu młodych socjologów brakuje socjologii wiedzy.

Innym zagadnieniem sygnalizowanym w temacie pracy są konsekwencje dyskursu medialnego. Być może rozdział V umieszczony jako ostatni, ma stanowić analizę konsekwencji pandemii dla życia religijnego, ze szczególnym uwzględnieniem jego mediatyzacji. Można jednak wątpić, czy wszelkie zaobserwowane zmiany da się przypisać dyskursowi medialnemu w warunkach pandemii, a nie wystąpieniu innych czynników lub nakładaniu się wielokierunkowych oddziaływań, co zresztą Autor sam konstatuje.

Doktorant dostrzegł interesujący wątek związków teorii spiskowych z duchowością. Termin „teoria spiskowa” funkcjonuje jak termin „sekta”, czyli w myśleniu potocznym jest silnie nacechowany negatywnie. Zwrócenie uwagi na to zjawisko uważam za wartościowe. Jako kierunek do dalszych badań warto mieć na względzie obszerniejsze potraktowanie go i analizę z wykorzystaniem mniej wartościujących terminów, np. grupy interesu, lobbying, nadużycia władzy, nieufność wobec instytucji państwa i mediów, bańki informacyjne, algorytmy mediów społecznościowych, mity nadające sens rzeczywistości, mobilizacja społeczna, radykalizacja, wykluczenie społeczne, nierówności, kryzys legitymizacji i in.

Tymczasem znaczenie terminu „teoria spiskowa” w pracy pozostaje niedookreślone pod względem treści. A zjawisko wydaje się skomplikowane, zwłaszcza w niejasnych warunkach kryzysu zdrowotnego (w czasie gdy toczy się analizowany przez Autora dyskurs wyjaśnienia źródeł pandemii mają status hipotezy), nie sprzyja zaufaniu do władzy sposób zarządzania pandemią (korupcja, skandale, których bohaterami są politycy nieprzestrzegający restrykcji, które narzucają w swoich krajach, np. Boris Johnson czy Mateusz Morawiecki), próby wyeliminowania z dyskursu naukowego części naukowców, propagujących odmienny model zarządzania pandemią (bliski realizowanemu w Szwecji).

Mocne strony pracy

1. Interesująca, aktualna i ważna problematyka, a także przyjęta perspektywa porównawcza.
2. Wkład w wypełnienie luki badawczej jeśli chodzi o obecność religii w sferze publicznej.
3. Widoczna w pracy pasja poznawcza. Autor stara się rozważane zagadnienia zgłębić i zakorzenieć teoretycznie tak mocno, jak to tylko możliwe. Zaliczam taką postawę do mocnych stron pracy, ponieważ pozwoliła dowieść wiedzy badacza w zakresie nauk socjologicznych.
4. Świadomość metodologiczna Doktoranta. Mgr Andy Körber konstruuje narzędzia badawcze w taki sposób, aby kontrolować nie tylko proces badawczy, lecz także swoją w nim rolę. Jak

czytamy w pracy: „pobudką do wzbogacenia jakościowej metody badawczej, jaką jest analiza ramowania, o bardziej ilościowe elementy były pytania: „Czy to nie jest tylko mój subiektywny odbiór? Czy te ramy naprawdę istnieją? Jak udowodnię ich istnienie?”. Pytanie te towarzyszyły mi od początku postępowania badawczego. Zgodnie z literaturą przedmiotu można je łączyć z osobistą obawą przed zrekonstruowaniem ram badacza zamiast ram medialnych” (s. 135-136).

5. Sformułowana w pracy propozycja metodologiczna - metaramy jako narzędzia przydatnego w analizach porównawczych. Metaramy są - jak pisze Autor: „kategoriami analitycznymi, których zastosowanie mogłoby ułatwić międzynarodowe porównania dyskursów, jako że pojedyncze ramy przyporządkować można do grup ram (czyli do metaram), które charakteryzują cechy bardziej ogólne i mniej związane z materiałem źródłowym. Zaproponowany model metaram, ze względu na swój uniwersalny charakter może okazać się przydatny również w badaniach niezwiązanych ze socjologią religii” (s. 358-359).

Słabe strony pracy

1. Brak analizy *desk research*, która w sposób pogłębiony naświetlałaby uwarunkowania określające funkcjonowanie religii i ich instytucji w obu krajach (wzmianki na temat uwarunkowań politycznych i kulturowych występują na przykład w rozdziale II prezentującym założenia teoretyczne). Umieszczenie w rozprawie osobnego rozdziału poświęconego uwarunkowaniom byłoby bardziej pomocne w zrozumieniu form medialnej obecności religii niż przytaczanie różnych mniej lub bardziej związanych z tematem pracy zagadnień niczym w podręczniku socjologii religii. Przede wszystkim powinny się tam pojawić wątki istotne dla konkretnych badań. A jakie znaczenie dla analizy Doktoranta ma rozważanie - skądinąd ciekawego zagadnienia - różnic w sposobach uprawiania socjologii religii w Polsce i Niemczech czy paradygmatów socjologii religii?
2. Brak analizy konsekwencji społecznych medialnego dyskursu o religii. Trudno za taką analizę uznać rekapitulację kilku badań nad religią wykonanych w Polsce i Niemczech około 2020 roku. Przedmiotem rozważań w pracy mogłaby być wyłącznie analiza porównawcza polskiego i niemieckiego dyskursu medialnego o religii, jednak tytuł rozprawy sugeruje coś innego.
3. Posługiwanie się w analizie nacechowanymi terminami, które nie zostały precyzyjnie zdefiniowane, tj. „teoria spiskowa”, „myślenie spiskowe”. Skoro są to tak ważne kategorie, że autor używa jednej z nich we wnioskach końcowych (s. 359), to wymagałaby zakorzenienia teoretycznego i operacjonalizacji terminu.

4. Nieuwzględnienie w badaniach empirycznych nowych mediów, o których mowa w części teoretycznej pracy.

Aspekty formalne i językowe pracy doktorskiej

Praca pod względem formalnym i językowym jest poprawna. Napisana jest w sposób przyjazny dla czytelnika, klarownym, zrozumiałym językiem. Zdarzają się drobne usterki, np., „socjologię uważano na przełomie XIX i XX wieku jako alternatywę” (s. 35) „dołączenie podmiotów religijnych do grona beneficjentów polityki danych partii” (s. 51), „Z przedstawionym poglądem można warto polemizować” (s. 90), „W tym ujęciu uwagę należałoby zwracać uwagę ” (s. 118), które nie wpływają na ocenę pracy.

Konkluzja

Rozprawa doktorska autorstwa mgr. Andy'ego Christiana Körbera, *Polskie i niemieckie przekazy medialne dotyczące postępowania związków religijnych wobec pandemii COVID-19. Charakterystyka, uwarunkowania, konsekwencje społeczne* pokazuje wiedzę Doktoranta w zakresie nauk socjologicznych, a zrealizowane badania wskazują na dostateczną umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego jakim jest rekonstrukcja i analiza schematów interpretacyjnych zawartych w tekstach medialnych na tematy dotyczące religii, religijności lub związków wyznaniowych w warunkach kryzysu pandemicznego COVID-19. Podsumowując, stwierdzam, że recenzowaną dysertację mgr. Andy'ego Christiana Körbera można uznać za spełniającą wymogi stawiane pracom doktorskim określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce (Dz.U. z 2023 r., poz. 742 z późn. zm.) i wnoszę o dopuszczenie Autora do publicznej jej obrony.

Wrocław, 31 maja 2025 r.